

PIOTR PLICHTA

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków

ELEMENTY KULTUROWE W ANGIELSKIM PRZEKŁADZIE
O ROSJI ZA PANOWANIA CARA ALEKSEGO MICHAJŁOWICZA
GRIGORIJA KOTOSZYCHINA

Tłumaczenie utworów powstałych w epokach dawnych sprawia często wiele trudności. Przekładający takie dzieła musi brać pod uwagę nie tylko czysto lingwistyczną ewolucję języka, z którego tłumaczy, nieraz owocującą drastycznymi zmianami leksykalnymi i gramatycznymi w porównaniu z jego współczesną odmianą. Trudno zauważalną translatologiczną pułapką stają się też złożone zagadnienia związane z kontekstem kulturowym. Jest tak szczególnie w sytuacji, gdy tekst źródłowy i kulturę, w której zanurzony jest tłumacz, dzieli nie tylko przepaść czasowa, ale i radykalnie różne uwarunkowania społeczno-polityczne, co znajduje odbicie w języku. Bardzo ciekawym przykładem tego zjawiska jest współczesne angielskie tłumaczenie dzieła Grigorija Karpowicza Kotoszychina, które zostało pośmiertnie zatytułowane *O Rosji za panowania cara Aleksego Michajłowicza*¹, autorstwa amerykańskiego rusycysty Benjaminia Phillipa Uroffa².

¹ Zob. H. Łaszkiwicz, *Правивше государство свое тихо и благополучно... Григорий Кarpowicz Kotoszychin o władzy w carstwie moskiewskim pierwszych Romanowów*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007. Książka Łaszkiwicza zawiera fascynującą, dogłębną i wieloaspektową analizę utworu.

² Wszelkie cytaty z przekładu Uroffa przytaczam za: G.K. Kotoshikhin, *Russia in the Reign of Aleksei Mikhailovich*, przeł. B.P. Uroff, red. M. Poe, De Gruyter Open, Warsaw–Berlin 2014. Wersja elektroniczna tej edycji dostępna jest na stronie internetowej www.degruyter.com/view/product/212901 (28.08.2017). W słowie wstępnym Marshall Poe i Ralph T. Phisher Jr. wyjaśniają, że Uroff sporządził wspomniane tłumaczenie wraz z obfitym naukowym komentarzem jako swój doktorat na Uniwersytecie Columbia (1970), ale nigdy nie zdecydował się wydać go drukiem, zmarł w 2005 roku. Oryginalna wersja jego przekładu została zmikrofilmowana i spoczyła w uczelnianym archiwum. Zatytułowana jest: Grigorii Karpovich Kotoshikhin, *On Russia in the Reign of Alexis Mikhailovich [microform]: an*

Dzieło Kotoszychina pozostaje jednym z najcenniejszych źródeł historyczno-literackich, które dają nam szczegółowe wyobrażenie o społecznym i politycznym kształcie państwa moskiewskiego około połowy XVII stulecia. Okoliczności powstania utworu były sensacyjne i tragiczne dla samego autora. Urodzony około 1630 roku Kotoszychin pełnił przez wiele lat funkcję poddiaczego w posolskim prikazie, czyli odpowiedniku ministerstwa dyplomacji i spraw zagranicznych carstwa moskiewskiego. Mimo że stanowisko to było niskie i społecznie podrzędne, dawało niepowszedni wgląd w mniej lub bardziej ukryte tajemnice władzy swojego kraju. Jego zawodowa kariera była na miarę urodzenia: skromna i podrzędna, lecz rozwijała się bez większych przeszkód i towarzyszył jej stały awans finansowy. Nie zaszkodził temu nawet nieprzyjemny incydent z 1660 roku, kiedy to Kotoszychin w raporcie dyplomatycznym omyłkowo przekreślił utartą formułę tytułującą cara, co traktowano wówczas jako bezpośrednią obrazę imienia władcy i poważne przestępstwo. Bezpośredni przełożony pisarza otrzymał oficjalne polecenie, aby ukarać winowajcę chłostą³. Najprawdopodobniej w lecie 1663 roku Kotoszychin dopuścił się już niedwuznaczej zdrady stanu, ponieważ zaczął przekazywać tajne informacje szwedzkiemu wywiadowi. W roku 1664, jak się okazało — ostatecznie, opuścił granice państwa moskiewskiego.

Motywy, którymi się kierował, podejmując konszachty z wrogiem, są dziś właściwie niemożliwe do wyśledzenia. W grę niemal na pewno wchodziło coś więcej niż korzyści materialne, mimo że sytuacja rodzinna pisarza mogła być tu skutecznym katalizatorem⁴. Na pewno Kotoszychin odczuwał osobistą sympatię do protestantyzmu. Świadczą o tym dwie poszlaki. Po pierwsze, przyjął to wyznanie kilka lat później, oczekując w sztokholmskim więzieniu na egzekucję. Po drugie, z manuskryptu jego opisu państwa moskiewskiego, który z pewnością został ukończony i jako taki zachowuje strukturę i postać nadaną mu przez autora, bije wielka i znacząca rezerwa do spraw związanych z wiarą i Cerkwią prawosławną. To nie przypadek, że Ko-

---

annotated translation i dostępna w wersji elektronicznej m.in. na stronie www.researchgate.com. Pośmiertna edycja z 2014 roku, w odróżnieniu od oryginału, pozbawiona jest większości aparatu krytycznego. Pozostałe drobne różnice, wyszczególnione przez redaktora tego tomu we wstępie (s. 8–11), nie wnoszą żadnych merytorycznych zmian do tekstu w miejscach przeze mnie analizowanych.

³ H. Łaszkiwicz, *Прабување зocyдaпcmвo cвoe...*, s. 31.

⁴ Tamże, s. 32–35. Ojciec Kotoszychina został oskarżony o kradzież pieniędzy z klasztoru, w którym służył. Mimo że suma okazała się znikoma, majątek rodzinny pisarza uległ bezpowrotnej konfiskacie.

toszychin unikał jak mógł tego tematu. Nie napisał na przykład ani słowa o nabrzmiewającym od 1657 roku konflikcie cara Aleksego z patriarchą-reformatorem Nikonem, który miał wkrótce doprowadzić do rozłamu w rosyjskim prawosławiu. Natomiast w jednym z rozdziałów ostro zaatakował kult ikon jako przykład naiwnego providencjalizmu i idolatrii, wskutek czego jego dzieło było cenzurowane jeszcze w dziewiętnastowiecznych wydaniach rosyjskich⁵. Co do jego ucieczki na zachód Europy (wiodącej przez Rzeczpospolitą, Śląsk i Prusy, aż do Szwecji), początkowo nie była, jak się wydaje, samowolnym działaniem. Stanowiła raczej część jakiejś tajnej misji dyplomatycznej i dopiero wkroczenie pisarza na szwedzkie terytorium odebrano w Moskwie jako akt zdrady, za czym poszły z jej strony oficjalne i wielokrotnie ponawiane żądania ekstradycji zbiega⁶.

Kotoszychin znalazł się w Szwecji w początkach 1666 roku. Niemal od razu otrzymał od lokalnych władz zlecenie na napisanie obszernego studium dotyczącego politycznego i społecznego kształtu swojej ojczyzny. Wobec faktu, że ówczesna Rosja znajdowała się na peryferiach znanego Szwedom świata i bardzo niewiele było o niej wiadomo, utwór ten miałby walor olbrzymiej użyteczności dla potencjalnych szpiegów i dyplomatów. Jest też prawdopodobne, że pomysł jego stworzenia podsunął ówczesny kanclerz królestwa Szwecji, hrabia Magnus Gabriel de la Gardie, który niezależnie od politycznego stanowiska żywił naukowe zamiłowania ze szczególnym uwzględnieniem historii i etnografii (organizował m.in. wyprawy naukowe na daleką północ Finlandii⁷). A takim właśnie studium jest zachowane dzieło Kotoszychina. Niestety na czas przygotowania tego specyficznego utworu został on zakwaterowany w domu Daniela Anastasiusa, lokalnego tłumacza zatrudnionego w archiwum państwowym. Relacje między nimi szybko się pogorszyły. Anastasius podobno wytykał pisarzowi, że ten uchyla się od płacenia czynszu; podejrzewał go także o próbę uwiedzenia żony. W sierpniu 1667 roku doszło między nimi do pijackiej awantury i Kotoszychin śmiertelnie zranił Szweda nożem. Aresztowany został skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano w pierwszych dniach listopada. Ponieważ na mocy lokalnego zwyczaju zwłoki straconych kryminalistów dostarczano adeptom medycyny

⁵ Tamże, s. 127–129.

⁶ Tamże, s. 36–48. Autor bardzo szczegółowo i krytycznie analizuje dostępne źródła historyczne, dociekając, z jakich naprawdę powodów Kotoszychin zdecydował się na opuszczenie Rosji.

⁷ G.K. Kotoshikhin, *Russia in the Reign of Aleksei Mikhailovich...*, s. 13–14.

do nauki anatomii, z ciała Kotoszycina wypreparowano szkielet. Wiadomo, że w tej postaci pisarz jeszcze piętnaście lat później służył studentom i wykładowcom w Uppsali jako pogładowy rekwizyt. Co ciekawe, Kotoszycina nie poprosił wdowy po zabitym o łaskę (jego sprawa toczyła się z oskarżenia prywatnego, więc mógłby w ten sposób ocalić życie). Być może obawiał się, że w takim przypadku nie zostałby uwolniony, lecz wydany przedstawicielom cara, którzy już wcześniej wielokrotnie się tego domagali⁸. Biorąc pod uwagę wyjątkowo drastyczną formę kar wymierzanych za zdradę w ówczesnej Rosji, ścięcie mogło wydawać mu się znacznie łagodniejszym sposobem nieuchronnego już pozbawienia go życia.

Decydując się na dokonanie przekładu tekstu Kotoszycina, Benjamin Uroff podjął się bardzo trudnego zadania. Rosyjski oryginał pisany jest specyficznym socjolektem używanym w kręgach p o s o l s k i e g o p r i k a z u i nierzadko drastycznie odbiega od norm współczesnej ruszczyzny. Zawiera on mnóstwo archaicznych dziś zapożyczeń z takich języków jak szwedzki, polski czy, rzecz jasna, SCS, który pełnił wówczas w rosyjskim piśmiennictwie rolę wyróżnika stylu wysokiego; niektóre z nich spotyka się wyłącznie u Kotoszycina⁹. Deskryptywna treść utworu powoduje, że jest on pełen pojęć, które nie mają dokładnych odpowiedników angielskich, takich jak nazwy urzędów (np. okolniczy) czy dawnych miar. Co gorsza, język Kotoszycina właściwie nie zawiera wyrażen i słów mających w pełni abstrakcyjny charakter, tak typowych dla angielszczyzny¹⁰. Nawet jeśli taka leksyka się u niego pojawia, to zazwyczaj na poziomie *signifiant* silnie odsyła do namacalnego konkretnego. Dobrym tego przykładem jest kilkakrotnie powtarzające się w oryginale słowo „целовальник” (wysoki urzędnik). Uroff bardzo konsekwentnie tłumaczy ów wyraz frazą „sworn official” (zaprzysiężony urzędnik), pomijając w ten sposób ważny fakt — nazwa ta etymologicznie wywodzi się z ucałowania krzyża jako aktu zaprzysiężenia. To zaś odzwierciedla osobiście nieangielską cechę ówczesnej umysłowości rosyjskiej, jaką było przyzna-

⁸ G. Kotošixin, *O Rossii v carstvovanie Alekseja Mixajloviča. Text and Commentary*, red. A. Pennington, Clarendon Press, Oxford 1980, s. 6–7.

⁹ Charakterystykę języka Kotoszycina wraz z analizą kilkudziesięciu najciekawszych wyrazów spotykanych w jego dziele podaje H. Łaskiewicz. Zob. Tenże, *Правившие государством свое...*, s. 72–94. Oksfordzka edycja tekstu Kotoszycina pod redakcją A.E. Pennington zawiera dodatek w postaci rosyjsko-angielskiego słownika wszystkich wyrazów występujących w utworze wraz z podaniem ich umiejscowienia w tekście i form gramatycznych.

¹⁰ H. Łaskiewicz, *Правившие государством свое...*, s. 73–74.

wanie wielkiego znaczenia raczej wachlarzowi gestów symbolicznych niż ustnemu czy pisemnemu świadectwu.

To nie przypadek, że najtrudniejsze do przełożenia okazały się dla Uroffa te fragmenty tekstu Kotoszychina, w których mamy do czynienia z różnicą na styku dwóch polisystemów kulturowych: współczesnego angielskiego i siedemnastowiecznego rosyjskiego. Wywodząca się ze strukturalizmu teoria polisystemów¹¹ mówi, że w obrębie każdej kultury występuje dynamiczna stratyfikacja jej poszczególnych elementów. Mogą one znajdować się w jej kanonicznym centrum bądź utracić taki status i zostać zepchnięte na peryferia, przy czym stan ten zawsze może ulec zmianie. Świadczy o tym na przykład fakt, że dorobek i poetyka angielskich poetów metafizycznych doby baroku przez kilka wieków były w tamtejszej kulturze traktowane jako margines piśmiennictwa i dopiero w okresie międzywojennym rozpoczął się ich trwający do dziś renesans. Wśród elementów, o których mowa, znajdziemy także utarte stereotypy i sposoby postrzegania pewnych społecznych czy politycznych zjawisk i zachowań. Wiele tłumaczeniowych błędów występuje w sytuacji, gdy między polisystemem kultury źródłowej i docelowej obserwuje się pod tym względem jawną czy bardziej ukrytą niezgodność. Wymaga to od tłumacza czujności i porzucenia w przekładzie często zwodniczych ekwiwalentów kanonicznych z obrębu jego kultury, które niekiedy mogą wydać się mu zupełnie naturalne. Przekładając tekst Kotoszychina, Uroff zetknął się z obcym polisystemem, który szczególnie odróżniał się od współczesnego anglosaskiego pod dwoma względami: poglądów na polityczną organizację społeczeństwa i podejścia do religii. Stąd jego tłumaczenie zawiera najciekawsze rozbieżności z oryginałem tam, gdzie dotyka problemu despotyzmu władcy i silnie rytualistycznego charakteru prawosławia. Pamiętajmy, że kanoniczny dla angielskiego i amerykańskiego polisystemu kulturowego sposób manifestowania przez ludzi zachowań religijnych został w dużej mierze ukształtowany na fali protestantyzmu — ascetycznej religii Słowa, w której kładzie się nacisk na osobistą wiarę, lekturę i kontemplację Pisma Świętego,

¹¹ Dobrze omówienie podstawowych pojęć i zagadnień teorii polisystemowej podaje W. Osadnik. Zob. Tegoż, *Przekład jako fenomen wielosystemowy*, w: M. Gawlak, A. Świeściak (red.), *Komunikacja międzykulturowa. Przekład — komparatystyka — teoria i historia literatury*, Śląsk, Katowice 2016, s. 15–31; Zob. też W. Osadnik, V. Jankowski, *Polysystem Theory and the Question of Domestication of Translated Texts: Theory and Practice*, w: P. Fast, W. Osadnik (red.), *Przekład — kolonizacja czy szansa?*, Śląsk, Katowice 2013, s. 57–92.

a nie na zewnętrzne oznaki kultu. Żywiołem tego wyznania jest do dziś teologiczny ferment, który przejawia się w kazaniach, religijnym piśmiennictwie i w misjonarskim głoszeniu Ewangelii. Prawosławie rosyjskie w siedemnastym stuleciu okazuje się pod tym względem biegunowo przeciwne: jego teologii nigdy nie przeorała reformacja z porównywalnymi sporami doktrynalnymi; w owym czasie była to religia obowiązująca i wyznawana w skonsolidowanym, stosunkowo wąskim kręgu etnicznym, gdzie często niezmienny od stuleci gest rytualny oraz niewerbalna ikona miały największe znaczenie i spotykane były powszechnie.

Dzieło Kotoszychina rozpoczyna się od sześciu podrozdziałów pisanych tak zwanym skazem, w których autor szkicuje zwięzłą relację z historii Rosji od czasów Iwana Groźnego, poprzez Wielką Smutę aż do ostatecznego osadzenia dynastii Romanowów na carskim tronie. Pisząc o panowaniu pierwszego cara, używa on następujących słów:

Княжествовавшие же той великий князь, и потом царствова, правивше государство свое в **ярости** и во **злобе** силне, тиранским обычаем [...]. [...] Когда ж ему не случился быти со окрестным государством в розвратии, и тогда **пленил подданных своих, единовѣрных христіян** [...] ¹².

Jako książę a potem car ów wielki książę władał swoim państwem jak tyran, w gniewie i wielkiej furii [...]. Kiedy zdarzało mu się nie być w stanie nieprzyjaźni z ościennymi państwami, niewolił własnych poddanych, chrześcijan tej samej wiary [...].

Fragment ten w przekładzie Uroffa brzmi:

That grand prince, ruling first as a prince and then as a tsar, governed his realm in **malice** and great **wickedness**, like a tyrant [...] When he was not at strife with neighboring states, he **oppressed** his own subjects, **fellow Christians** [...] ¹³.

Ów wielki książę, rządząc najpierw jako książę a potem jako car, władał swoim państwem jak tyran, ze złośliwością i wielką przewrotnością [...]. Kiedy nie wojował z sąsiednimi państwami, uciskał własnych poddanych, wspólnotę chrześcijańską.

¹² G. Kotošixin, *O Rossii v carstvovanie Alekseja Mixajloviča. Text and Commentary*, vol. IVv, red. A. Pennington, Clarendon Press, Oxford 1980, s. 15. Umieszczenie wszystkich cytatów z dzieła Kotoszychina podaję za tą edycją wraz z obecną tam paginacją oryginalnego manuskryptu, dzięki której łatwiej niekiedy odnaleźć dany cytat. Jednakże ze względu na czytelność tekstu uwspółcześniał jego grafję. Przekłady polskie i pogrubienia pochodzą ode mnie.

¹³ G.K. Kotoshikhin, *Russia in the Reign of Aleksei Mikhailovich...*, s. 29.

Użycie przez angielskiego tłumacza akurat tej pary ekwiwalentów świadczy o tym, jak głęboko tkwiły w nim pewne stereotypy dotyczące zachowania, które przystoi despotycznemu władcy. Angielskie „malice” oraz „wickedness” są dość abstrakcyjnymi określeniami, których najbliższym polskim odpowiednikiem byłaby „wewnętrzna przewrotność” lub „złośliwość”. Są to więc przymioty godne zimnokrwistego tyrana w rodzaju króla Henryka VIII, który prowadzi ze swym otoczeniem cierpliwą grę pozorów, zawsze jest jednak gotów nieoczekiwanie posłać jakiegoś ministra na szafot. Despotyzm Iwana Groźnego, tak jak opisuje go Kotoszychin, przejawia się zupełnie inaczej – rosyjskie „ярость” i „злоба” oznaczają „jawny gniew” i „furię”, odnoszą się zatem do jak najbardziej zewnętrznych zachowań, do niemal literalnego trzęsienia krajem. Iwan Groźny jest niepoczytalny, czego przejawem staje się zamordowanie własnego syna i następcy. Być może wersja Uroffa jest w tym przypadku także efektem współpracy z Ann Pennington i studiowania jej dysertacji zatytułowanej *The Language of Kotoshikhin* (Oxford, 1965¹⁴). Dopiero w 1980 roku, a więc dekadę po sporządzeniu analizowanego przekładu, ukazała się pod jej redakcją fundamentalna do dziś oksfordzka edycja krytyczna utworu Kotoszychina. Zawiera ona znamieny dodatek: gruby i bardzo szczegółowy słownik wszystkich występujących w tekście wyrazów. O ile „ярость” tłumaczy się tam trafnie jako „ferocity¹⁵” (srogość, agresywność) słowo „злоба” **oddano, identycznie** jak u Uroffa, przez „malice, wickedness”¹⁶.

W drugim zdaniu tłumacz angielski przełożył frazę „пленил подданных своих, единовѣрных христіян” jako: „he oppressed his own subjects, fellow Christians”. Niestety, po raz kolejny widać tu radykalną różnicę kulturową między carstwem moskiewskim XVII stulecia a współczesnym światem anglosaskim. Angielskie „oppressed” oznacza wprawdzie czynność dotkliwego uciskania ludzi, jednak Kotoszychin mówi wprost o ich niewoleniu („пленил подданных своих”), co należy rozumieć raczej dosłownie. Stosunki społeczne w ówczesnej Rosji przypominały relację pan–niewolnik; na pewno podmiotowość poddanych wobec osoby cara była zdecydowanie niższa niż ta, którą uznaje się za dopuszczalną normę u Anglosasów.

¹⁴ Tamże, s. 9.

¹⁵ G. Kotošixin, *O Rossii v carstvovanie Alekseja Mixajloviča...*, s. 750.

¹⁶ Tamże, s. 495.

W przytoczonym fragmencie przekładu Uroffa pojawia się ciekawy zwrot „fellow Christians”. Zdradza on mimowolne zanurzenie tłumacza w dwudziestowiecznej protestanckiej formacji kulturowej, gdzie w publicznym dyskursie podziały konfesyjne zostały zasadniczo zwalczane i Kościół, przy uznaniu całej jego wewnętrznej różnorodności, rozumie się jako powszechną i inkluzywną wspólnotę wszystkich wierzących chrześcijan. Przymiotnik „fellow” jest tego świetnym wyrazem, gdyż zawiera w sobie silne skojarzenia ze stowarzyszeniem równoprawnych partnerów. U Uroffa niegodziwe postępowanie cara staje się więc występkiem przeciw zasadom chrześcijaństwa jako takim. Kotoszychin natomiast żył w epoce i kraju, gdzie nie było ekumenizmu ani tolerancji dla innowierców. Używa on przymiotnika „единоверный” („tej samej wiary”). Słowo to budzi uczucia zupełnie inne niż angielskie „fellow”. Odniesione do rosyjskiego prawosławia w siedemnastym stuleciu ukazuje je jako ortodoksyjną — czyli prawowierną i to w implikowanej opozycji do świata zewnętrznego — wspólnotę chrześcijan, dla której czymś niezwykłym jest nie tyle sam fakt ucisku i prześladowań (wystarczy wspomnieć niedawne, z punktu widzenia pierwszych Romanowów, zażegnanie kilkusetletniego okresu mongolskiego panowania na Rusi), tylko to, że uciskający nie pochodzi z zewnątrz; wobec czego musi się wydawać tym większym potworem.

W innym ustępie swojego dzieła Kotoszychin tak opisuje narodziny małego carewicza:

Как приспеет время родится царевичю, и тогда царица бывает в мыльне, а с нею бабка и иные немногие жены; а как родится, и в то время царю учинится ведомо, и посылают по духовника, чтоб дал родилнице и младенцу и бабке и иным при том будущим женам молитву [...] ¹⁷.

Gdy zbliża się czas narodzin carewicza, caryca przebywa w łaźni wraz z położną i niewieloma innymi kobietami. A gdy się on urodzi, zawiadamiają o tym cara i posyłają po spowiednika, aby odmówił modlitwę nad matką, noworodkiem, położną i innymi obecnymi tam kobietami [...].

W scenie tej do carycy posyła się spowiednika („духовник”), którego obecność jest tu dosyć zrozumiała. Poród był wówczas bardzo niebezpiecznym wydarzeniem dla matki i dziecka, toteż mogła zaistnieć potrzeba natychmiastowego udzielenia abszolucji i chrztu. Być może Kotoszychin, pisząc tylko o modlitwach, wyraził się enigmatycznie ze względu na protestanckiego, szwedzkiego odbiorcę swojego tekstu.

¹⁷ G. Kotošixin, *O Rossii v carstvovanie Alekseja Mixajloviča...*, fol. 22, s. 30.

Ale i Uroff — współczesny nam tłumacz — oddał rzecz w duchu aż nazbyt reformowanym. Napisał mianowicie: „they send for the spiritual advisor to say a prayer over the mother and infant and midwife and other women¹⁸”. „Spiritual advisor” to doradca duchowy — przedstawiciel kultury pastorów, gdzie miejsce spowiedzi usznej zajęła indywidualnie wzbudzana skrucha (do której anglosaski duszpasterz winien mądrze nakłaniać poszczególnych wiernych). U Kotoszyczna rzecz odbywa się jednak zupełnie inaczej: spowiednik to nie tyle ojciec duchowny, co kapłan, któremu święcenia dają władzę rytualnego odpuszczania grzechów. Angielskie „confessor” byłoby więc znacznie lepszym ekwiwalentem tego pojęcia.

Równie interesujące są w analizowanym przekładzie miejsca, gdzie ujawnia się odmienny stosunek rosyjskiej i anglosaskiej kultury do problemu ubóstwa. Podczas uroczystości ślubnych car i caryca:

[...] ходят по богадельням и по тюрьмам, и дают милостиню ж; так же и **нищим** и **убогим** людям дают по рублю и по полтине и менши чело-
веку. И тех денег расходится множество тысяч¹⁹.

[...] obchodzą przytułki i więzienia rozdając jałmużnę. Tak rozdają żebrakom i biedakom po rublu, po pół rubla albo mniej. I wiele tysięcy rubli wydaje się tą drogą.

Uroff oddaje ten fragment następująco:

[...] tsar and tsaritsa visit the poorhouses and prisons and likewise give alms, giving likewise to each of the **needy** and **wretched** a ruble and half-ruble and less. And many thousands of rubles are spent in this way²⁰.

W tekście oryginalnym określenia „нищий” oraz „убогий” (żebrzący i biedny) nie niosą w sobie przesadnie negatywnych konotacji, a w religijnie zorientowanym umyśle mogą nawet budzić etymologiczne skojarzenia z chrześcijańskim uniżeniem czy z Bogiem (choćby rzeczywiste pochodzenie słowa „ubogi” jest nieco inne, gdyż składa się partykuły przeczącej „u” i starego rdzenia oznaczającego bogactwo; dopiero wtórnie łączy się z tym rdzeniem pojęcie boga jako istoty możnej, tak samo jak w łacinie gdzie przymiotniki „dives”, oznaczający bogatego, i „divus” — ‘boski’, są blisko spokrewnione). W każdym razie z języka Kotoszyczna przebija tu podskórna, cierpliwa tolerancja dla

¹⁸ G. Kotoshikhin, *Russia in the Reign of Aleksei Mikhailovich...*, s. 45.

¹⁹ G. Kotošixin, *O Rossii v carstvovanie Alekseja Mixajloviča...*, fol. 20^v, s. 28.

²⁰ G.K. Kotoshikhin, *Russia in the Reign of Aleksei Mikhailovich...*, s. 43.

istnienia biedaków. Zupełnie inaczej jest u Uroffa. „Needy” (potrzebujący) natychmiast sugeruje społeczny problem do rozwiązania. Słowo „wretched” ma natomiast w angielszczyźnie wyjątkowo negatywne konotacje i można je wręcz przełożyć jako „przeklęty przez los czy Boga”. W kalwińskiej teologii, która wywarła silny wpływ na angielską kulturę, istnieje nawet specyficzna teologia pieniądza, w myśl której fizyczne bogactwo może stanowić ze strony Stwórcy znak predestynacji wiernego do zbawienia, a bieda wskazuje na jego nadchodzące potępienie; przez to istnieje tam większy psychologiczny, religijnie motywowany przymus pracy i dokładania starań o swój materialny dobrobyt²¹. Widzimy zatem, w jaki sposób Uroff nałożył na przełożony tekst Kotoszychina pewnego rodzaju siatkę pojęciową zrozumiałą dla jego kultury, ale uczuciowo na pewno obcą oryginałowi.

Dla każdego specjalisty, który zna język angielski, przekład Uroffa pozostaje niezastąpionym źródłem wiedzy na temat rosyjskiej historii i społeczeństwa w siedemnastym wieku. Jest on solidnym dziełem uczonego i na pewno uczynił tekst Kotoszychina dostępniejszym dla współczesnych czytelników na całym świecie, zwłaszcza od czasu niedawnego, pośmiertnego wydania. Pewne ciekawe rozbieżności i błędy tłumaczeniowe, jakie się w nim znajdują, wynikają w dużej mierze z ogromnej różnicy kulturowej między rzeczywistością współczesną, doświadczaną przez anglosaskiego tłumacza, a opisywaną przez niezującego od trzystu lat autora.

Петр Плихта

КУЛЬТУРНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В АНГЛИЙСКОМ ПЕРЕВОДЕ
О РОССИИ В ЦАРСТВОВАНИЕ АЛЕКСЕЯ МИХАЙЛОВИЧА
ГРИГОРИЯ КАРПОВИЧА КОТОШИХИНА

Резюме

О России в царствование Алексея Михайловича Григория Карповича Котошихина является одним из важнейших исторических источников, которые дают представление о политическом и социологическом строе России в середине XVII века. Английский перевод этого текста, сделанный Бенямином Филипом Урофом в 1970 и опубликованный посмертно в 2014 году, содержит интересные ошибки, отражающие большие различия между культурой и менталитетом России при первых Романовых и современным английским мировоззрением.

²¹ Zob. min. U. Körtner, *Calvinism and Capitalism*, w: M.R. Hitzl, M. Salman (red.), *John Calvin's Impact on Church and Society 1509–2009*, ed. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan 2009, s. 159–174.

Piotr Plichta

CULTURAL ISSUES IN THE CONTEMPORARY ENGLISH TRANSLATION
OF GRIGORY. K. KOTOSHIKHIN'S *ON RUSSIA*
IN THE REIGN OF ALEKSEI MIKHAILOVICH

Summary

Russia in the Reign of Alexei Mikhailovich by Grigorij Karpovich Kotoshikhin (ca. 1630–1667) is one of the most important historical sources providing insight into the social and political shape of Russia in the XVIIth Century. Its English translation by Benjamin Phillip Uroff, made in 1970 to be published posthumously in 2014, contains some fascinating mistakes reflecting the vast cultural and mental differences between Russia around 1650 and contemporary English-speaking world.